

дей про те, чим вони та їхні співвітчизники займаються” [16]. К. Ліпартіто наголосив на вазі культури для вивчення бізнес-поведінки організації: “На практиці історичні наративи відображають культурні конструкції, які вони втілюють” [20]. Суттєвим висновком цього дослідження є те, що раціональність та інтереси є не природними, абсолютними чи об’єктивними, а радше культурними конструкціями.

На організаційному рівні Дж. Мартін кинула виклик розумінню культури як чогось унікального та спільного. Вона стверджувала, що хоча в організації, безумовно, існують спільні цінності, є також субкультури, плутанина і брак узгодженості. Більше того, кожна організація матиме культурні зв’язки, що виходять за її межі. Незалежний дослідник повинен прагнути до “розуміння патернів значень, які пов’язують... [культурні] прояви разом, іноді в гармонії, іноді в запеклих конфліктах між групами, а іноді в плетиві двозначності, парадоксальності та суперечностей” [21].

Дж. Мартін наголошує на трьох підходах до визначення організації, які разом характеризують їхню культуру, не трактуючи її в статичних термінах:

- 1) інтеграційний підхід описує спільне в культурі – від вищого керівництва до операторів на нижчих рівнях, зазначаючи, що в організації склався певний консенсус щодо певних цінностей;
- 2) диференційний підхід включає різні субкультури всередині організації. Топменеджмент, скоріше за все, матиме культурну перспективу і сприйняття, відмінні, приміром, від ІТ-спеціалістів. Консенсус діє в межах субкультур в організації, але не між субкультурами;
- 3) фрагментарний підхід порівнює прояви культури, які є незв’язними, не мають консенсусу щодо організації.

За Дж. Мартін, усі три прояви культури співіснують у кожній організації, але дослідниця також виокремлює їх у рамках внутрішньої стратегії – виміру (інтеграція, диференціація чи фрагментація), що домінує в організації на певному етапі її життєвого циклу. Внутрішня стратегія може змінюватися, підкреслюючи різні стадії життя організації. Водночас Дж. Мартін не розглядає теорію стадій організації в контексті її розвитку. На її думку, не існує закономірної послідовності в організації, що описується в контексті розглянутих підходів. Насправді, кожен із них може домінувати більше одного разу протягом життєвого циклу організації.

Між культурою організації та її ідентичністю існує тісний взаємозв’язок. Подібно культурі, ідентичність – поняття, яке актори змінюють із часом. Ідентичність не слід трактувати в реалістичних термінах, тобто як субстанцію або явище. Традиційно вважається, що людина чи організація мають ідентичність, що є відносно стабільною, інтегрованою та незалежною від контексту, де вона перебуває. Натомість сучасні дослідники зазвичай розглядають ідентичність як поняття, наголошуючи, що ні ідентичність людини, ні ідентичність організації не є повністю інтегрованою та послідовною. Ідентичність є змінною і диференційованою до певної міри і постійно узгоджується у взаємодії з навколишнім світом через співпрацю, членство в ор-

ганізаціях, споживчу поведінку тощо. Наративи відіграють важливу роль у постійному конструюванні ідентичності [22].

Теорія організаційної культури Дж. Мартін є доволі перспективною. Як і більшість інших теорій у цьому напрямі, вона до певної міри ігнорує роль історії у формуванні культури та ідентичності організації. Це серйозний недолік, оскільки теорія не враховує залежність від траєкторії розвитку та динаміку змін. Однак, на нашу думку, теорію організаційної культури Дж. Мартін можна доповнити вивченням історичних наративів. У такий спосіб дослідники зможуть безпосередньо звернутися до концепції внутрішньої стратегії організації. Остання є фундаментальним напрямом для подальших змін у культурі організації.

Коли ситуативний зовнішній тиск ставить під сумнів сприйняття організації та її стратегічних цілей, відбувається послаблення здатності наративу усвідомлювати значення організації та подій, котрі на неї впливають. Таким чином, зовнішній тиск може зрештою змістити внутрішню стратегію в бік диференціації і навіть фрагментації, а в окремих випадках – до поступового розчинення наративу. Оскільки наратив формує досвід організації, стейкхолдери чинитимуть неабиякий спротив прийняттю іншого погляду на те, чим насправді є організація. Ця динаміка ще більше ускладнюється тим, що організація не контролює власний наратив. Чим більш поширеним і вкоріненим у національній історії є наратив, тим складніше буде його змінити, а отже, змінити структуру організації [23, с. 5 –6]. У підсумку потужний наратив може перетворитися з ресурсу на обмеження. Як зазначає Д. Карр, рішення може полягати у зміні або наративу, або самої події [17].

Ощадні банки вже давно стали частиною фінансових систем провідних країн світу. Цей рух поширився на більшу частину континентальної Європи у другій половині XIX ст., коли банки обмежували діяльність міськими й обслуговували лише заможних людей. Новий клас робітників, крамарів і фермерів, котрі не мали застави або її було недостатньо для отримання позики, отримували обмежений доступ до кредитів. Коштів у держави та благодійних фондів для повноцінного кредитування населення не вистачало. Кредити, отримані від лихварів, часто були доступні лише під непомірні проценти¹ [24; 25]. Великою мірою виникнення кредитних кооперативів та ощадних кас у Європі було відповіддю на виклик забезпечення доступними кредитами цього нового класу власників.

Ощадні каси було засновано в данських містах у першій половині XIX ст. З часом вони налагодили тісні зв'язки з робітниками та дрібними фірмами. У середині XIX ст. відкрилося чимало сільських ощадних кас. В останній третині XIX ст. їх зв'язок з національним сільськогосподарським кооперативним рухом посилювався. У цей період такі каси успішно розвивалися.

¹ Практика нарахування надмірних процентних ставок була звичайною характеристикою тієї епохи. Згідно з деякими дослідженнями, річні ставки за кредитами в Німеччині часто перевищували 30 %. В Італії за невеликі позики лихварі вимагали 1200 % до сплати наперед.

Їхню діяльність було закріплено на законодавчому рівні. Вони мали солідну клієнтську базу та загалом кращу репутацію, ніж комерційні банки. Це особливо було помітно в міжвоєнний період, коли комерційна банківська система Данії зазнала руйнівної кризи, яка значно підірвала її репутацію. Протягом першої третини ХХ ст. ощадні банки збільшили частку ринку завдяки своїм перевагам над комерційними банками. Такий розвиток подій теж зміцнив наратив про ощадні каси [26].

Перший данський ощадний банк було створено в 1810 р. До кінця ХІХ ст. ощадні каси становили потужну й життєздатну альтернативу хвилі комерційних банків, створених у середині цього століття. Ці каси позиціонували себе як самоврядні, неприбуткові, благодійні, демократичні й народні організації, що мали особливі відносини з фермерським кооперативним рухом, дрібними землевласниками, міськими найманими працівниками та малими фірмами, а також з окремими муніципалітетами. Вони культивували цей імідж за кожної нагоди, позиціонуючи себе як рух, що виражає цінності, надто відмінні від цінностей комерційних банків [27].

У 1937 р. новий закон про ощадні каси посилив сегментацію фінансових ринків. Ощадним касам більше не дозволялося торгувати акціями, іноземною валютою, дисконтувати векселі, надавати кредити готівкою та бланкові кредити в невеликих обсягах. Як наслідок, вимоги до їхнього капіталу були меншими, ніж у комерційних банків. Крім того, як неприбуткові самоврядні установи, вони не сплачували податків. Такі регуляторні ініціативи підтримували місію ощадних кас, закріплювали клієнтську базу та підкреслювали ключові цінності. У 1939 р. в Данії було 517 ощадних кас, що втричі перевищувало кількість комерційних банків, а їхні депозити становили 84 % усіх комерційних депозитів [19, с. 928].

До кінця Другої світової війни ощадні каси мали рівні права з комерційними банками. Створення Асоціації ощадних банків у 1947 р. та їх спільної компанії Fsellesbanken у 1949 р. свідчить про впевненість у собі та тісну співпрацю після війни. До середини 1960-х років Асоціація відігравала важливу роль у сприянні співпраці й координації діяльності ощадних банків на галузевому рівні. Fsellesbanken задумувалася насамперед як засіб розподілу ліквідності між ними. Незабаром компанія почала пропонувати комерційні банківські послуги клієнтам ощадних кас, котрих у протилежному випадку довелося б скеровувати до комерційних банків [28].

Таке співробітництво посилило сприйняття спільної культури та ідентичності, базованої на усвідомленні того, що ощадні каси є альтернативою комерційним банкам, яка ґрунтується на іншому наборі цінностей та розумінні фінансових послуг. На відміну від комерційних банків, каси не створювали конкуренції між собою. Більше того, упродовж 1960-х років вони розділили ринок, що фактично означало створення картелю. Певною мірою було розподілено сфери впливу: маркетинг, комп'ютерні технології, освіта і, можливо, головне – відчуття належності до суспільного руху. Ця спільна

концепція була сформована і продовжує розвиватися завдяки їхнім історичним наративам, які виступають потужним ресурсом підсилення інтеграційного виміру культури ощадних кас.

Належність до суспільного руху була частиною історичного іміджу ощадних кас, на противагу конкурентному прибутку, сформованому комерційними банками, який підсилювався наративом, що підкреслював деструктивне минуле та цінності кас. Загалом данська історіографія розглядає ощадні каси як народний, демократичний і соціальний рух, котрий має тісні історичні зв'язки з впливовими сільськогосподарськими кооперативами країни. Основну увагу зосереджено на сільськогосподарському значенні й традиціях цих кас, на відміну від міського, комерційного та промислового походження комерційних банків. Виникає парадокс, адже міські ощадні каси були засновані раніше і, як правило, були більшими порівняно з сільськими. Це пояснюється тим, що домінуючий національний історичний наратив описує Данію як аграрну країну, а роль ощадних кас у фінансуванні сільського господарства посідає провідне місце в її національній традиції. Крім того, створення великих і дрібних сільських кас із середини XIX ст. становило частину політичної й економічної боротьби між сільськими і міськими громадами. Демократична традиція кас розглядається як результат такої боротьби. Відмінності між ощадними і комерційними банками набули особливого значення, оскільки обидві організаційні форми були залучені до фермерської партії Venstre (представники лівих сил) та її політичної боротьби з правлячою партією за утвердження парламентаризму наприкінці XIX ст. Правляча партія Højre захищала інтереси великих землевласників, буржуазії та державних службовців (представники правих сил). Одним із прикладів є заклик членів кооперативного руху: "Не розміщуйте свої заощадження в банках Højre. Банки Højre – це представники великого капіталу... в його боротьбі проти демократії. У банках і ощадних касах Venstre заощадження стануть підтримкою національного руху на шляху до демократії" [29].

Отже, мікронаратив ощадних кас добре узгоджується з домінуючим національним макронаративом, історичним наративом селянського руху в Данії. Тривалий час такий розвиток подій відповідав загальному уявленню про Данію як переважно аграрну країну. Це відбувалося до середини XX ст., коли промисловий експорт вперше перевищив експорт сільськогосподарської продукції. У 1966 р. в "New York Times" опубліковано статтю, де міністр економіки Данії І. Норгаард стверджував, що Данія стала індустріальною країною лише протягом останніх 10 років [30].

Відповідно до згаданого наративу міське й індустріальне середовище Данії як аграрної країни часто представляли як неприродне, на відміну від сільськогосподарського та сільського середовища, котре ідеалізували. Ощадні каси стали антиподом комерційних банків, а також частиною конфлікту між містом і селом, промисловістю і сільським господарством, капіталістичною і народною Данією – важливими дихотоміями в історії країни XX ст. Таке розшарування між містом і селом стало буденною нормою в іс-

торичних наративах і політичних дебатах, причому наратив про ощадкаси часто пов'язували із зображенням сільської та аграрної Данії як здорової нації. Наприклад, у 1912 р. відомий данський письменник Х. Понтоппідан написав про Копенгаген: “Це пекло, тоді як дрібний фермер зі своєю короною – найщасливіша людина на землі”. Пізніше ця цитата неодноразово повторювалася на парламентських дебатах [31].

З огляду на “уявну спільноту” наратив виявився ключовим ресурсом для ощадних банків. Він додав відчуття руху, наголосивши на спільних цінностях, посилив інтеграційну перспективу та організаційні можливості ощадних кас. Крім того, з погляду ринку, наратив зміцнив бренд останніх, вплинув на споживчі уподобання і представив конкурентну альтернативу комерційним банкам. Інституційно-правовий механізм підкреслював наратив ощадних банків для задоволення фінансових потреб дрібних землевласників, фермерів, робітників¹. Зрештою, цей наратив глибоко вкоренився, визначивши сутність поняття “ощадний банк”. Він став елементом не лише організаційної та корпоративної культури данської Асоціації ощадних банків, а й розуміння таких банків з боку суспільства [23].

У частині своєї культури ощадні банки створили організаційну ідентичність та імідж, які контрастували з ідентичністю та образом комерційних банків. І це не дивно, адже “субкультури формуються в опозиції до інших субкультур”, а протиставлення однієї організації іншим є частиною формування власної ідентичності та культури [32].

Упродовж 60-х років XX ст. данські ощадні каси здійснили суперечливий і складний перехід, який зруйнував їхню єдність. З руху зі спільним історичним минулим ця спільнота розпалася на сегменти з різними наративами та стратегіями. Великі ощадні каси стали акціонерними комерційними банками, тоді як малі й деякі середні залишилися кооперативними організаціями.

Така фрагментація та перехідний період вплинули на всі ощадні банки, досягнувши кульмінації в 1990 р., коли великий комерційний банк Privatbanken, найбільший ощадбанк Sparekassen SDS та кооперативний банк Andelsbanken оголосили про об'єднання в потужний Unibank. У 1973 р. подібне злиття було запропоноване й узгоджене між Privatbanken і середнім регіональним ощадним банком Sparekassen Nordjylland, але протести всередині і ззовні ощадного руху зупинили цю угоду. Основна причина, через яку подібне злиття було неможливим у 1973 р., але не натрапило на опір у 1990 р., перебувала не в економічній чи інституційній площині, а була суто культурною [33]. У цей період цінності та значення, що надавалися руху ощадних кас спільним історичним наративом, створювали нездоланні перешкоди для кардинальних організаційних змін. Однак протягом 1973–1990 рр. вплив цього наративу на формування культурних цінностей усіх кас, неза-

¹ У 1880 р. у Данії було прийнято перший закон про ощадні каси. Наступний закон про ці каси ухвалено в 1919 р. У тому ж році вперше було запроваджено регулювання діяльності комерційних банків. У 1930 р. переглянуто закон про комерційні банки, а в 1937 р. оновлено закон про ощадні каси.

лежно від розміру, поступово розмивався, і в 1990 р. злиття групи банків в Unibank стало можливим.

Шлях від цінності для стейкхолдерів до цінності для акціонерів, від не-прибуткових організацій до організацій, орієнтованих на прибуток, не був простим. Цей процес супроводжувався драматичною боротьбою всередині руху щодо значення його центральної концепції. Для більшості населення поняття “ощадний банк” означало певний спосіб мислення, сконструйований протягом багатьох років у процесі формування та представлення історичного наративу. З 1960-х років, коли почала поширюватися семантична боротьба через мінливий економічний, культурний і політичний контекст, концепція поступово зазнавала викликів і дестабілізації [34]. Хоч інституційні зміни, приватні інтереси й рентоорієнтована поведінка організацій та агентів є частиною пояснення цих подій, висновок можна повністю зрозуміти лише з точки зору організаційної культури та історичних наративів ощадних банків, а також їх ширшого контексту.

На думку, К. Вайка, організації з часом розвивають “натреновану здатність бачити світ по-іншому” [18]. За відсутності зовнішніх викликів соціальна спрямованість ощадних кас була їх сильною стороною. Однак ситуація докорінно змінилася у 1960-х роках, коли керівники кас занепокоїлися зменшенням їхньої ринкової частки та прискоренням змін у культурно-економічному середовищі. Внутрішня стратегія ощадних кас доволі тривалий період орієнтувалася на об’єднання з кооперативними банками для утримання частки ринку. Така тенденція набула поширення після Другої світової війни, допоки зовнішній тиск не почав розмивати їх частку на ринку. На початку 60-х років XX ст. таке об’єднання розглядалось як перешкода для організаційних змін, оскільки ощадні банки намагалися пристосуватися до мінливого економічного та культурного середовища.

У середині 1950-х років Данія перейшла у фазу економічного зростання, коли частка промислового виробництва в експорті вперше перевищила продукцію сільського господарства [35]. Прискорення індустріалізації та урбанізації не лише спричинило кризу провідного сільськогосподарського наративу, а й сприяло поступовій фрагментації культурного середовища, в яке вбудований наратив про ощадкаси [36]. У 60–70-х роках XX ст. цей процес продовжився. Він супроводжувався занепадом кейнсіанства і поширенням монетаристсько-неоліберальної течії з акцентом на вільному ринковому капіталізмі як головному рушійному чиннику економічного прогресу. На інституційному рівні динамічні зміни призвели до глобальної хвилі дерегуляції фінансових ринків. Такі дискурсивні зрушення спричинили “ідеологічну боротьбу, яку ведуть радикальні прихильники вільного ринку проти мутуалізму” [37].

Регуляторні обмеження закону 1937 р. означали, що ощадні банки більше не в змозі задовольнити зростаючий попит на фінансові послуги з боку фермерських господарств і промислових підприємств. Згадані банки поступово втрачали частку ринку на користь комерційних банків (рис. 1, 2).

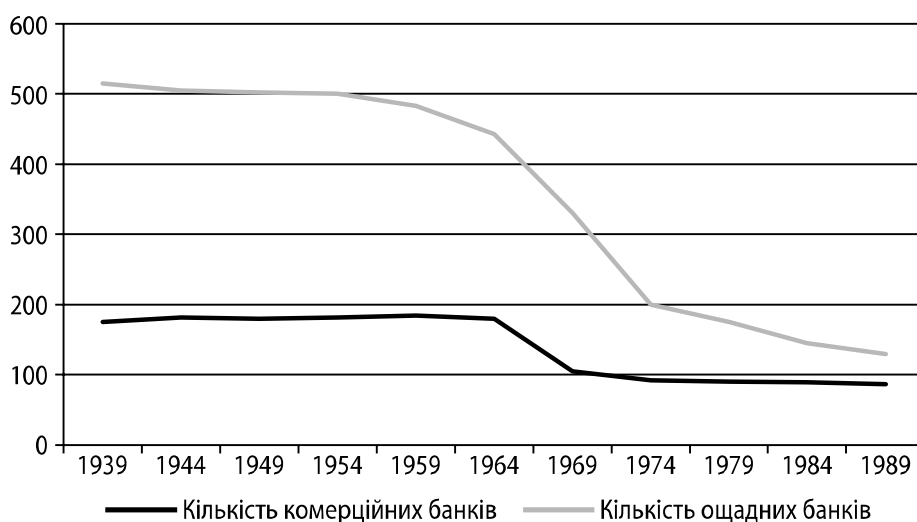

Рис. 1. Динаміка кількості комерційних та ощадних банків у Данії в 1939–1989 рр.

Побудовано за: [38].

У той час питання регулювання банківської діяльності становило екзогенний, інституційний фактор, що обмежував операційну діяльність ощадних банків, тому динаміка сукупних активів була на користь комерційних банків. Злиття та поглинання не були поширеним явищем у фінансовому секторі Данії. Проте такі процеси спостерігалися серед комерційних банків, де вільний ринок та конкуренція були більш звичним явищем. Натомість ощадні банки підтримували наратив про колективні цінності, демократичне управління, філантропію, співпрацю й ідеали неприбутковості. Більші за

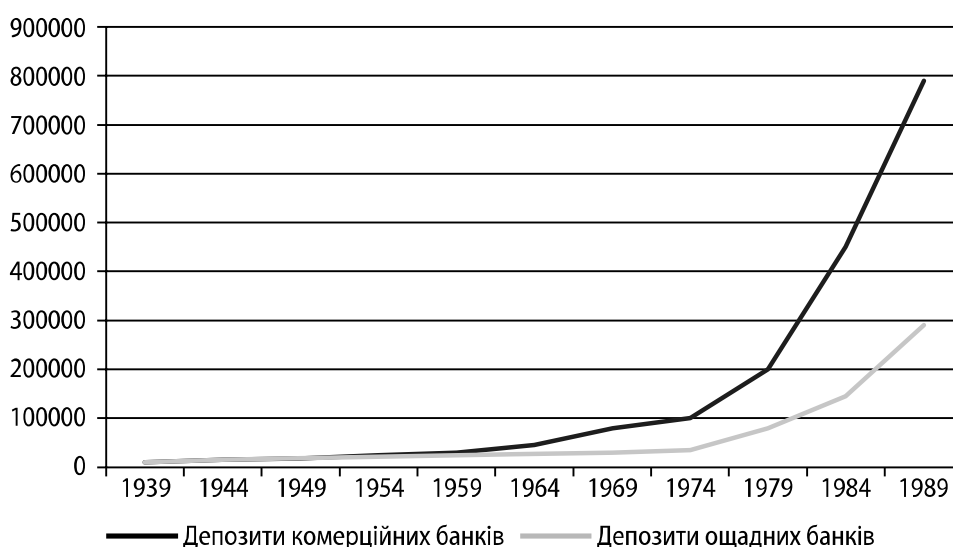

Рис. 2. Динаміка депозитів у сукупних активах комерційних та ощадних банків Данії у 1939–1989 рр.¹, млн крон

Побудовано за: [28].

¹ З 1939 по 1959 р. – обсяг залучених депозитів банків. З 1964 р. – обсяг сукупних активів банків.

розмірами банки не брали участі в поглинанні інших ощадних кас. Переважна частина останніх, особливо невеликих, розподілили між собою місцеві й регіональні ринки. З часом структурна трансформація економіки змусила керівників ощадних кас змінити стратегію в напрямі укрупнення підрозділів. Це дало можливість ощадним банкам певний час залишатися конкурентоспроможними.

У подальшому така ситуація створювала потенційну загрозу для єдності ощадного руху. Асоціація ощадних банків Данії намагалася вирішити цю проблему шляхом регіонального зонування країни з утворенням 10 спеціальних територій. Злиття банківських установ мало бути дозволене в межах так званих зон структурного розвитку, причому міжрегіональні об'єднання було заборонено. Спроба здійснити соціальний контроль і створити картель відображала основні погляди та цінності більшості членів Асоціації. Великі ощадбанки, проте, почали розширюватися за межі “природних” рамок як на регіональному, так і на операційному рівні. Подібний розвиток подій став першою ознакою того, що спільний наратив зазнав тиску формування інших наративів. Великі ощадні банки дедалі частіше використовували концепцію вільного ринку, тоді як середні й малі каси дотримувалися традиційного “народного” наративу. У результаті на початку 70-х років XX ст. сформувалися кілька великих національних ощадних банків. Усередині Асоціації загострилися суперечності між ощадними касами та великими банками.

Відповіддю Асоціації на структурні зрушення та втрату частки ринку було те, що ощадні каси повинні мати можливість надавати такі самі послуги, як і комерційні банки. Із середини 1960-х років Асоціація почала лобіювати в уряді вимогу лібералізації Закону про ощадні банки 1937 р. На думку її представників, якщо інституційні зміни не буде враховано в новому законі, чимало власників ощадного бізнесу втратять частку ринку на користь комерційних банків. Проте така стратегія не зовсім поєднується з наративом та іміджем ощадних кас, ставлячи під сумнів ідею про колективне ставлення до розуміння природи ощадбанку. Внесення змін до Закону про ощадні банки викликало напруженість у їхньому середовищі. Важливо, що великі банки, зокрема, наголошували на необхідності лібералізації. Окремі члени Асоціації розглядали дерегуляцію як єдиний засіб виживання ощадних банків, тоді як інші вбачали в ній відмову від ідеалів ощадних кас. На думку останніх, ощадбанки не повинні поглинати ощадні каси, працювати заради прибутку чи конкурувати з іншими банками. Інакше кажучи, ощадні банки не повинні перетворюватися на комерційні. Отже, неминучі зміни в організаційній культурі цих банків для одних банкірів були єдиною правильною відповіддю на структурні зрушення в економіці, а для інших означали спробу знищення ідеалів ощадного руху.

Такий розвиток подій показує, як внутрішня стратегія ощадних кас повільно змінювалася від інтеграції до диференціації, коли групи всередині ощадного руху надавали різне значення такому розвитку, а отже, мали різні погляди на трансформацію організаційної культури у мінливому середови-

щі. Потрясіння в згаданому русі продемонстрували, що цінності, які раніше поділялися його учасниками, більше не були ефективними. Рівень згуртованості членів руху виявився слабшим, ніж зазвичай уявляли найпалкіші прихильники наративу ощадних кас. Основа цього наративу поступово розмивалася, але залежність від обраного шляху та організаційна інерція, котру вона створила, було важко переорієнтувати, що відкривало нові можливості для учасників ощадного руху. Спроба реформувати структуру ощадних банків і лібералізувати їхню діяльність виявилася невдалою. Водночас вдалося стабілізувати їхню ідентичність і усвідомити подальшу трансформацію організаційної культури. Отже, сутність концепції ощадних банків виявилася набагато складнішою, ніж уявляли представники Асоціації. Як наслідок, внутрішня політика поступово змінилася від інтеграції до диференціації.

Навіть найактивнішим учасникам змін доводилося залишатися в межах культурно усталених рамок. Наприклад, у 1960–1970-х роках у суспільстві неприйнятною була теза про “відкритість намірів перетворення ощадних кас на комерційні банки” [28, с. 936]. Наміри найактивніших реформаторів банківського сектору мусили збігатися із суспільною думкою про незамінність ощадних кас, неможливість їх реорганізації в комерційні банки. Пропагувалася ідея про надання рівних прав і можливостей ощадним касам і комерційним банкам для гармонійного розвитку банківської системи.

У 1968 р. лобіювання перегляду Закону про ощадні банки принесло результати. Уряд створив комітет, котрий мав запропонувати новий, ліберальніший закон. Результат був не дуже успішним. Причини невдачі полягали в розбіжностях поглядів на зміни у структурі економіки між самими ощадними банками та опорі комерційних банків. Ощадбанки відмовилися брати на себе зобов'язання, які випливають з рівних можливостей для банків: сплачувати податки й погоджуватися на вищі вимоги до капіталу.

Звіт комітету про результати підготовки нового Закону про ощадні банки було оприлюднено в середині 1971 р. На розчарування деяких ощадних банків, його пропозиція не включала фондів та валютних операцій і, що найважливіше, ліцензії на надання бланкових кредитів і кредитів готівкою клієнтам. Це спонукало до радикальних дій учасників ощадного руху.

Висновки. У процесі дослідження історичного наративу про Данію як аграрну країну, де кооперативний рух був провідним, наратив про ощадні каси сформував культурний контекст, за якого комерційним банкам і цим касам було присвоєно специфічні культурні, політичні й економічні властивості. Цей наратив здобув своїх послідовників і ширився як усередині, так і за межами ощадних кас [39]. У ролі їх організаторів та управлінців нерідко виступали землевласники-благодійники, вчителі, священики і чиновники із соціальною позицією, тоді як засновники комерційних банків зображувались як суто егоїстичні торговельні та промислові капіталісти. Це означає, що основною функцією наративу є конструювання “уявної спільноти” у вигляді руху ощадних кас, а також дихотомії “ми і вони” [40].

Отже, історичний наратив є важливим ресурсом для організації, оскільки встановлює ідентичність як внутрішню стратегію її розвитку. Коли організація має потужний історичний наратив та не піддається істотному зовнішньому тиску, який би ставив його під сумнів, її організаційна спроможність є рушійною силою подальшого процесу трансформації.

У підсумку ідеал ощадних банків опинився під тиском провідного наративу, що сприяє розвитку конкурентних ринків і орієнтований на прибуток від підприємницької діяльності. Доти, доки ощадбанки не відчували зовнішнього тиску, вони функціонували ефективно. Цьому сприяла їх домінуюча організаційна культура, що ґрунтувалася на потужній ідеології та спільному наративі. Однак культурні зміни, спричинені лібералізацією та економічним розвитком, поступово закріпилися. Ощадні каси стрімко втрачали частку ринку, що змусило їхнє керівництво переглянути політику та стратегію розвитку. Правління данської Асоціації ощадних банків з розумінням сприйняло трансформацію культурних цінностей, хоча зміни в економічному і культурному середовищі суперечили наявному наративу. Потужні зміни в економіці Данії трансформували структурний баланс на фінансові послуги як в активах, так і в пасивах банків. Фермерські господарства розросталися, впроваджуючи нові промислові технології. Індустріалізація поширилася на невеликі міста та сільську місцевість. Розпочалася хвиля злиттів комерційних і ощадних банків, що зруйнувало столітню структуру фінансової системи Данії.

Список використаних джерел

1. Barney J. Economic profit from organizational culture. *UCLA Grad. School Mgmt. Working Paper*. 1984.
2. Weber M. Economy and Society: An Outline of Interpretative Sociology (Vol. 1). New York : Bedminster Press, 1968.
3. Trice H., Beyer J. Studying organizational cultures through rites and ceremonials. *The Academy of Management Review*. 1984. Vol. 9, No. 4. P. 653–669. URL: <https://doi.org/10.5465/amr.1984.4277391>.
4. Ouchi W. G. Theory Z: How American Business Can Meet the Japanese Challenge. Reading, MA : Addison-Wesley, 1981.
5. Pascale R. T., Athos A. The Art of Japanese Management. New York : Simon Schuster, 1981.
6. Deal T., Kennedy A. Corporate Cultures. Reading, Mass : Addison-Wesley, 1982.
7. Peters T., Waterman R. In Search of Excellence: Lessons from America's Best-Run Companies. New York : Harper, Row, 1982.
8. Dandridge T., Mitroff I., Joyce W. F. Organizational symbolism: a topic to expand organizational analysis. *The Academy of Management Review*. 1980. Vol. 5, No. 1. P. 77–82. URL: <https://doi.org/10.2307/257806>.
9. Dyer W. G., Jr. The cycle of cultural evolution in organizations. *Managing Corporate Culture* / ed. by R. Kilmann et al. San Francisco : Jossey-Bass, 1984.
10. Martin J., Siehl C. Organizational culture and counter-culture: an uneasy symbiosis. *Organizational Dynamics*. 1983. Vol. 12, Iss. 2. P. 52–64. URL: [https://doi.org/10.1016/0090-2616\(83\)90033-5](https://doi.org/10.1016/0090-2616(83)90033-5).
11. Wilkins A. The culture audit: a tool for understanding organizations. *Organizational Dynamics*. 1983. Vol. 12, Iss. 2. P. 24–38. URL: [https://doi.org/10.1016/0090-2616\(83\)90031-1](https://doi.org/10.1016/0090-2616(83)90031-1).

12. Wilkins A., Ouchi W. G. Efficient cultures: exploring the relationship between culture and organizational performance. *Administrative Science Quarterly*. 1983. Vol. 28, No. 3. P. 468–481. URL: <https://doi.org/10.2307/2392253>.
13. Ouchi W. G., Wilkins A. L. Organizational Culture. *Annual Review of Sociology*. 1985. Vol. 11. P. 457–483. URL: <https://doi.org/10.1146/annurev.so.11.080185.002325>.
14. Sanday P. The ethnographic paradigm(s). *Administrative Science Quarterly*. 1979. Vol. 24, No. 4. P. 527–538. URL: <https://doi.org/10.2307/2392359>.
15. Dyer, W. G., Jr. Culture in organizations: a case study. *MIT Sloan School of Mgmt. Working Paper*. 1982.
16. Geertz C. The Interpretation of Cultures. New York : Basic, 1973.
17. Carr D. Narrative and the real world. An argument for continuity. *History and Theory*. 1986. Vol. 25, No. 2. P. 117–131. URL: <https://doi.org/10.2307/2505301>.
18. Weick K. Sensemaking in Organizations: Small Structures with Large Consequences. *Making Sense of the Organization* / ed. by K. Weick. Maiden, Mass. : Blackwell Publishing, 2001. P. 3–31.
19. Hansen P. H. Organizational Culture and Organizational Change: The Transformation of Savings Banks in Denmark, 1965–1990. *Enterprise & Society*. 2007. Vol. 8, Iss. 4. P. 920–953. URL: <https://doi.org/10.1093/es/khm071>.
20. Lipartito K. Culture and the practice of business history. *Business and Economic History*. 1995. Vol. 24. P. 1–41.
21. Martin J. Organizational Culture. Mapping the Terrain. Thousand Oaks, Calif. : Sage Publications, 2002. URL: <https://doi.org/10.4135/9781483328478>.
22. Czarniawska B. A. Narrative Approach to Organization Studies. Thousand Oaks, Calif. : Sage Publications, 1998. URL: <https://doi.org/10.4135/9781412983235>.
23. Czarniawska B. A. Narratives in Social Science Research. Thousand Oaks, Calif. : Sage Publications, 2004. URL: <https://doi.org/10.4135/9781412983235>.
24. Guinnane T. W. Cooperatives as Information Machines: German Rural Credit Cooperatives, 1883–1914. *The Journal of Economic History*. 2001. Vol. 61, No. 2. P. 366–389. URL: <https://doi.org/10.1017/S0022050701028042>.
25. Herrick M. T., Ingalls R. Rural credits: Land and cooperative. New York ; London : D. Appleton and Company, 1916.
26. Hansen P. H. Banking Crises and Lenders of Last Resort: Denmark in the 1920s and the 1990s. The Evolution of Financial Institutions and Markets in Twentieth Century Europe / ed. by G. Feldman, U. Olsson, Y. Cassis. Aldershot : Scholar Press, 1995. P. 20–46.
27. Bisgaard H. L. Danmarks Sparekasser. Deres udvikling gennem 100 aar. Vejle, 1910.
28. Mikkelsen R. Dansk Pengehistorie, 1960–1990. Copenhagen : Danmarks Nationalbank, 1993.
29. Kruchow E. Dansk landbrugs andelsbevaegelse. Copenhagen : Munksgaard, 1946.
30. Kjaergaard T. Om at bekende sig til virkeligheden: Industriens image-historisk set. Copenhagen : Dansk Industri, 2000.
31. Hansen P. H. Da sparekasserne mistede deres uskyld. En historie om sparekasser og samfund i opbrud, 1965–1990. Odense : Odense University Press, 2001.
32. Weeks J. Unpopular Culture. The Ritual of Complaint in a British Bank. Chicago : University of Chicago Press, 2004.
33. Koselleck R. Futures Past. On the Semantics of Historical Time. New York : Columbia University Press, 2004.
34. Peters T. J., Waterman R. H., Jr. In Search of Excellence: Lessons from America's Best-Run Companies. New York : Warner Books, 1982.
35. Pedersen P. J. Postwar Growth of the Danish Economy. *Economic Growth in Europe Since 1945* / ed. by N. Crafts, G. Toniolo. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. P. 541–575. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511758683.018>.

36. Lyotard, J.-F. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester : Manchester University Press, 1984.
37. Carbo S. E., Gardener P. M., Molyneux P., Williams J. Adaptive Strategies by European Savings Banks: A Case Study of Spain. *Strategic Challenges in European Banking* / ed. by E. P. M. Gardener, J. Falzon. New York : St. Martin's Press, 2000. P. 181–210. URL: https://doi.org/10.1057/9780230377363_9.
38. Johansen H. C. *Dansk økonomisk statistik, 1814-1980*. Copenhagen : Gyldendal, 1985.
39. Holt D. B. *How Brands Become Icons. The Principles of Cultural Branding*. Boston, Mass. : Harvard Business School Press, 2004.
40. Anderson B. *Imagined Communities*. New York : Verso, 1991.

References

1. Barney, J. (1984). Economic profit from organizational culture. *UCLA Grad. School Mgmt. Working Paper*.
2. Weber, M. (1968). *Economy and Society: An Outline of Interpretative Sociology*, vol. 1. New York: Bedminster Press.
3. Trice, H., & Beyer, J. Studying organizational cultures through rites and ceremonials. *The Academy of Management Review*, 9 (4), 653–669. DOI: 10.5465/amr.1984.4277391.
4. Ouchi, W. G. (1981). *Theory Z: How American Business Can Meet the Japanese Challenge*. Reading, MA: Addison-Wesley.
5. Pascale, R. T., & Athos, A. (1981). *The Art of Japanese Management*. New York: Simon Schuster.
6. Deal, T., & Kennedy, A. (1982). *Corporate Cultures*. Reading, Mass: Addison-Wesley.
7. Peters, T., & Waterman, R. (1982). *In Search of Excellence: Lessons from America's Best-Run Companies*. New York: Harper, Row.
8. Dandridge, T., Mitroff, I., & Joyce, W. F. (1980). Organizational symbolism: a topic to expand organizational analysis. *The Academy of Management Review*, 5 (1), 77–82. DOI: 10.2307/257806.
9. Dyer, W. G., Jr. (1984). The cycle of cultural evolution in organizations. In Kilmann, R. et al. (Eds.). *Managing Corporate Culture*. San Francisco: Jossey-Bass.
10. Martin, J., & Siehl, C. (1983). Organizational culture and counter-culture: an uneasy symbiosis. *Organizational Dynamics*, 12 (2), 52–64. DOI: 10.1016/0090-2616(83)90033-5.
11. Wilkins, A. (1983). The culture audit: a tool for understanding organizations. *Organizational Dynamics*, 12 (2), 24–38. DOI: 10.1016/0090-2616(83)90031-1.
12. Wilkins, A., & Ouchi, W. G. (1983). Efficient cultures: exploring the relationship between culture and organizational performance. *Administrative Science Quarterly*, 28 (3), 468–481. DOI: 10.2307/2392253.
13. Ouchi, W. G., & Wilkins, A. L. (1985). Organizational Culture. *Annual Review of Sociology*, 11, 457–483. DOI: 10.1146/annurev.so.11.080185.002325.
14. Sanday, P. (1979). The ethnographic paradigm(s). *Administrative Science Quarterly*, 24 (4), 527–538. DOI: 10.2307/2392359.
15. Dyer, W. G., Jr. (1982). Culture in organizations: a case study. *MIT Sloan School of Mgmt. Working Paper*.
16. Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic.
17. Carr, D. (1986). Narrative and the real world. An argument for continuity. *History and Theory*, 25 (2), 117–131. DOI: 10.2307/2505301.
18. Weick, K. (2001). Sensemaking in Organizations: Small Structures with Large Consequences. In Weick, K. (Ed.). *Making Sense of the Organization*, pp. 3–31. Maiden, Mass.: Blackwell Publishing.
19. Hansen, P. H. (2007). Organizational Culture and Organizational Change: The Transformation of Savings Banks in Denmark, 1965–1990. *Enterprise & Society*, 8 (4), 920–953. DOI: 10.1093/es/khm071.

20. Lipartito, K. (1995). Culture and the practice of business history. *Business and Economic History*, 24, 1–41.
21. Martin, J. (2002). *Organizational Culture. Mapping the Terrain*. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications. DOI: 10.4135/9781483328478.
22. Czarniawska, B. A. (1998). *Narrative Approach to Organization Studies*. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications. DOI: 10.4135/9781412983235.
23. Czarniawska, B. A. (2004). *Narratives in Social Science Research*. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications. DOI: 10.4135/9781412983235.
24. Guinnane, T. W. (2001). Cooperatives as Information Machines: German Rural Credit Cooperatives, 1883-1914. *The Journal of Economic History*, 61 (2), 366–389. DOI: 10.1017/S0022050701028042.
25. Herrick, M. T., & Ingalls, R. (1916). *Rural credits: Land and cooperative*. New York: London: D. Appleton and Company.
26. Hansen, P. H. (1995). Banking Crises and Lenders of Last Resort: Denmark in the 1920s and the 1990s. In Feldman, G., Olsson, U., & Cassis Y. (Eds.). *The Evolution of Financial Institutions and Markets in Twentieth Century Europe*, pp. 20–46. Aldershot: Scolar Press.
27. Bisgaard, H. L. (1910). *Danmarks Sparekasser. Deres udvikling gennem 100 aar*. Vejle.
28. Mikkelsen, R. (1993). *Dansk Pengehistorie, 1960-1990*. Copenhagen: Danmarks Nationalbank.
29. Kruchow, E. (1946). *Dansk landbrugs andelsbevaegelse*. Copenhagen: Munksgaard.
30. Kjaergaard, T. (2000). *Om at bekende sig til virkeligheden: Industriens image-historisk set*. Copenhagen: Dansk Industri.
31. Hansen, P. H. (2001). *Da sparekasserne mistede deres uskyld. En historie om sparekasser og samfund i opbrud, 1965-1990*. Odense: Odense University Press.
32. Weeks, J. (2004). *Unpopular Culture. The Ritual of Complaint in a British Bank*. Chicago: University of Chicago Press.
33. Koselleck, R. (2004). *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. New York: Columbia University Press.
34. Peters, T. J., & Waterman, R. H., Jr. In Search of Excellence: Lessons from America's Best-Run Companies. New York : Warner Books, 1982.
35. Pedersen, P. J. (1996). Postwar Growth of the Danish Economy. In Crafts, N., & Toniolo, G. (Eds.). *Economic Growth in Europe Since 1945*, pp. 541–575. Cambridge University Press. DOI: 10.1017/CBO9780511758683.018.
36. Lyotard, J.-F. (1984). *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester: Manchester University Press.
37. Carbo, S. E., Gardener, P. M., Molyneux, P., & Williams, J. (2000). Adaptive Strategies by European Savings Banks: A Case Study of Spain. In Gardener, E. P. M., & Falzon, J. (Eds.). *Strategic Challenges in European Banking*, pp. 181–210. New York: St. Martin's Press. DOI: 10.1057/9780230377363_9.
38. Johansen, H. C. (1985). *Dansk okonomisk statistik, 1814-1980*. Copenhagen: Gyldendal.
39. Holt, D. B. (2004). *How Brands Become Icons. The Principles of Cultural Branding*. Boston, Mass.: Harvard Business School Press.
40. Anderson, B. (1991). *Imagined Communities*. New York: Verso.

doi: <https://doi.org/10.33763/finukr2024.05.111>

УДК 336.717

Л. Г. Ловінська

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри податкового менеджменту та фінансового моніторингу Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, Київ, Україна, lovinska@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5427-7185>

В. В. Грабовий

кандидат юридичних наук, адвокат, Київ, Україна, vladislavgrabovyi@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/>

**ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ТЕРОРИЗМУ
ТА ЙОГО ФІНАНСУВАННЯ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ
З ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ**

Анотація. *Вступ.* При розбудові системи заходів протидії тероризму критично важливо враховувати необхідність підготовки кадрового потенціалу, зокрема у сфері фінансового моніторингу, який би забезпечував реалізацію цих заходів. Започаткування в Київському національному економічному університеті імені Вадима Гетьмана освітньо-професійної програми бакалаврського рівня “Фінансовий моніторинг і аналіз” у рамках спеціальності 071 “Облік і оподаткування” поставило перед розробниками завдання щодо визначення змісту та наповнення освітнього процесу.

Проблематика. При визначенні переліку дисциплін (освітніх компонент) навчального плану, розробленні робочих програм для них необхідно враховувати, що фінансовий моніторинг як практична діяльність і наука утворений на стику права, фінансів, фінансового контролю, фінансового аналізу, ризик-орієнтованого управління, бухгалтерського обліку у вигляді інформаційної основи для відстежування фінансових операцій та руху брудних коштів. Одним зі складних питань є формування концептуальних підходів до висвітлення проблематики тероризму та завдань фінансового моніторингу в системі його протидії в навчальному процесі.

Мета – визначення змістових підходів до розкриття генезису тероризму в міжнародному плані, його проявів в Україні, сучасних тенденцій поширення та запропонування тематичного наповнення цього напрямку для студентів, котрі вивчають курс фінансового моніторингу на освітньо-професійній програмі “Фінансовий моніторинг і аналіз” за спеціальністю 071 “Облік і оподаткування”.

Методи. Використано методи аналізу, синтезу, абстрагування, узагальнення, індукції, дедукції, пояснення, класифікації, системний, спостереження, опису тощо.

Результати. При розробленні курсу дисципліни “Фінансовий моніторинг” як базової для освітньої програми “Фінансовий моніторинг і аналіз” важливо не тільки висвітлювати питання методології фінансового моніторингу, методичного та організаційного забезпечення застосування ризик-орієнтованого підходу, а й формувати цілісне уявлення про сферу функціонування фінансового моніторингу розкривати питання сутності та генезису явищ та процесів, які породжують “злочинні доходи”, зокрема й тероризму. Запропоновано підходи до розкриття історичних та соціально-політичних витоків тероризму; проявів тероризму в Україні; тероризму росії проти українського цивільного населення; кіберзлочинності, інформаційного та інших нових видів сучасного тероризму; сутності й методики розрахунку глобального індексу тероризму.

Висновки. Відкриття нових освітньо-професійних програм, спрямованих на врахування в освітньому процесі інновацій, що зумовлені розширенням функціональних обов'язків фахівців на практиці (наприклад, віднесення бухгалтерів та аудиторів до тих осіб, котрі проводять первинний фінансовий моніторинг), спонукає до проведення наукових досліджень щодо шляхів інтеграції в освітньому процесі знань обліково-економічного, фінансового, податкового, юридичного, соціального та навіть історичного спрямування.

Ключові слова: тероризм, фінансовий моніторинг, освітньо-професійна програма, фінансування, освітній процес, навчальна дисципліна.

Літ. 29.

Liudmyla Lovinska

Dr. Sc. (Economics), Professor, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, The Methodological Council of Accounting at the Ministry of Finance of Ukraine, Kyiv, Ukraine, lovinska@ukr.net
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-54277185>

Vladyslav Grabovyi

Ph. D. (Economics), lawyer, Kyiv, Ukraine, vladislavgrabovyi@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/>

HIGHLIGHTING THE PROBLEMS OF TERRORISM AND ITS FINANCING IN THE PROCESS OF TRAINING SPECIALISTS IN FINANCIAL MONITORING

Abstract. Introduction. When developing a system of anti-terrorism measures, it is critically important to take into account the need to train human resources, in particular in the field of financial monitoring, which would ensure the implementation of these measures. The launch of the educational and professional bachelors program “Financial monitoring and analysis” at Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman within the framework of specialty 071 “Accounting and taxation” set the task for the developers to determine the content of the educational process.

Problem Statement. When determining the list of disciplines (educational components) of the curriculum, developing work programs for them, it is necessary to take into account that financial monitoring as a practical activity and science is formed at the intersection of law, finance, financial control, financial analysis, risk-oriented management and accounting in the form of information base for tracking financial transactions and dirty funds movements. One of the difficult issues is the definition of conceptual approaches to highlighting the problems of terrorism and the tasks of financial monitoring in the system of combating it in the educational process.

The *purpose* is to determine meaningful approaches to uncovering the genesis of terrorism internationally, its manifestations in Ukraine, current trends in its spread, and to offer the thematic content of the specified direction for students studying the course of financial monitoring in the educational and professional program “Financial Monitoring and Analysis” in specialty 071 “Accounting and taxation”.

Methods. The methods of analysis, synthesis, abstraction, generalization, induction, deduction, explanation, classification, system, observation, description, etc. are used.

Results. When developing the course of the discipline “Financial Monitoring” as a basis for the educational program “Financial Monitoring and Analysis”, it is important not only to highlight the issues of the methodology of financial monitoring, methodical and organizational support for the application of a risk-oriented approach, but also to form a holistic view of the scope of the functioning of financial monitoring to reveal the question of the essence and genesis of phenomena and processes that generate “criminal income”, including terrorism. Approaches to uncovering historical and socio-political origins of terrorism are proposed; manifestations of terrorism in Ukraine; Russian terrorism against the Ukrainian civilian population; cybercrime, information and other

new types of modern terrorism; the essence and methods of calculating the global index of terrorism.

Conclusions. Launching new educational and professional programs aimed at taking into account innovations in the educational process caused by the expansion of the functional responsibilities of specialists in practice (for example, the classification of accountants and auditors among those who conduct primary financial monitoring) prompts the conduct of scientific research on ways of integration of accounting and economic, financial, tax, legal, social and even historical knowledge in the educational process.

Keywords: terrorism, financial monitoring, educational and professional program, financing, educational process, educational discipline.

JEL classification: H83, M42.

Вступ. Ефективність протидії тероризму залежить від багатьох різнопланових чинників, зокрема правової основи боротьби з тероризмом, згуртованості міжнародної та національних спільнот у сфері протидії цьому явищу, перекриття каналів його фінансування, ліквідації соціально-політичних причин виникнення та існування тощо. При розбудові системи заходів протидії тероризму критично важливо враховувати необхідність підготовки кадрового потенціалу у сфері фінансового моніторингу, який би забезпечував їх реалізацію.

Започаткування в Київському національному економічному університеті імені Вадима Гетьмана освітньої програми бакалаврського рівня “Фінансовий моніторинг і аналіз” у рамках спеціальності 071 “Облік і оподаткування” поставило перед розробниками багато запитань, пошук відповідей на які вимагає проведення наукових досліджень щодо змісту та наповнення освітнього процесу. Однією з проблем є встановлення переліку дисциплін навчального плану, які б розкривали унікальність, специфічність освітньої програми та її фокус. Особливість освітньої програми зумовлена тим, що вона повинна не тільки забезпечувати здобувачів фаховою теоретичною основою за, а й адаптувати їх до нових напрямів діяльності бухгалтерів і аудиторів як спеціально визначених суб'єктів первинного фінансового моніторингу відповідно до європейського та оновленого українського законодавства.

Важливим питанням є інтеграція в освітній програмі навчальних дисциплін обліково-економічного, податкового, юридичного спрямування та фінансового моніторингу. При визначенні переліку дисциплін (освітніх компонент) навчального плану, розробленні робочих програм для них враховувалось, що фінансовий моніторинг як практична діяльність і як наука утворений на стику права, фінансів, фінансового контролю, фінансового аналізу, ризик-орієнтованого управління, бухгалтерського обліку як інформаційної основи для відстежування фінансових операцій та руху брудних коштів.

При розробленні курсу базової дисципліни “Фінансовий моніторинг”, на думку авторів, важливо висвітлювати для студентів не тільки питання методології фінансового моніторингу (яка, до речі, не є в науковому плані достатньо дослідженою), методичного та організаційного забезпечення застосування ризик-орієнтованого підходу тощо. Для формування цілісного

уявлення у здобувачів освіти про сферу функціонування фінансового моніторингу суттєвими є аспекти сутності та генезису явищ і процесів, які породжують “злочинні доходи”, використовуються кримінальним середовищем для їх легалізації, фінансування тероризму та розповсюдження зброї масового знищення. Одним зі складних питань є визначення концептуальних підходів до висвітлення проблематики злочинної діяльності, власне тероризму, та завдань фінансового моніторингу в системі протидії йому.

Тож за **мету** дослідження поставлено визначити змістові підходи до розкриття генезису тероризму в міжнародному плані, його прояви в Україні, сучасні тенденції поширення та запропонувати тематичне наповнення цього напрямку для студентів, котрі вивчають курс фінансового моніторингу на освітньо-професійній програмі “Фінансовий моніторинг і аналіз” за спеціальністю 071 “Облік і оподаткування”.

Методи дослідження. Використано методи аналізу, синтезу, абстрагування, узагальнення, індукції, дедукції, пояснення, класифікації, системний, спостереження, опису тощо.

Результати дослідження. Особливість освітньої програми “Фінансовий моніторинг і аналіз” бакалаврського рівня зумовлена тим, що її міждисциплінарний характер не тільки забезпечує здобувачів фаховою теоретичною основою за спеціальністю 071 “Облік і оподаткування”, а й дає змогу адаптувати до нових напрямів діяльності бухгалтерів та аудиторів як спеціально визначених суб’єктів первинного фінансового моніторингу.

Унікальність освітньої програми полягає в тому, що вона є першою в Україні програмою бакалаврського рівня спеціальності 071 “Облік і оподаткування”. До її цілей включено поглиблене опанування здобувачами методології фінансового моніторингу та аналітичного інструментарію вивчення даних для виявлення ризикових фінансових операцій з метою запобігання та протидії легалізації злочинних доходів, фінансування тероризму та розповсюдження зброї масового знищення, а також управління ризиками тінізації економіки.

При розробленні програми дисципліни враховувалась і та обставина, що, вивчаючи на лекціях та на практичних заняттях проблематику фінансового моніторингу, необхідно розкривати питання, не традиційні для спеціальності 071 “Облік та оподаткування”.

Під час висвітлення в курсі “Фінансовий моніторинг” питань побудови міжнародної та національної систем фінансового моніторингу доцільно розкрити сутність, передумови, причини та тенденції поширення транснаціональної організованої злочинності. Включення таких питань до розгляду дає розуміння необхідності міжнародного співробітництва у протидії транснаціональній організованій злочинності, принципів запобігання та протидії легалізації (відмиванню) активів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та розповсюдженню зброї масового знищення, становлення та засад формування системи фінансового моніторингу в Україні, її структури, сутності предмета, об’єктів і методу фінансового моніторингу.

Окрему тему в курсі “Фінансовий моніторинг” пропонується присвятити питанням тероризму та його фінансуванню як злочинам на міжнародному й національному рівні. Ключовим у цій темі має бути висвітлення міжнародного законодавства щодо протидії тероризму та його фінансуванню (міжнародні конвенції, резолюції Ради безпеки ООН, стандарти FATF), законодавства України у сфері запобігання та протидії тероризму, цільових фінансових санкцій, пов’язаних із тероризмом і його фінансуванням. Розкриваючи питання законодавства, доцільно давати характеристику та аналізувати ключові міжнародні й національні нормативно-правові акти.

Водночас для глибшого розуміння значення і сутності протидії тероризму та його фінансуванню пропонуємо розпочати розгляд теми з розкриття історичних і соціально-політичних витоків тероризму як соціального явища, висвітлити прояви тероризму в Україні в довоєнний період, розглянути тероризм росії проти українського цивільного населення під час повномасштабного вторгнення; далі зупинитись на сутності кіберзлочинності, інформаційному та інших нових видах тероризму, розкрити поняття глобального індексу тероризму та його застосування у фінансовому моніторингу.

Висвітлюючи історичні й соціально-політичні витоки тероризму варто акцентувати увагу на тому, що тероризм як явище існує попри правовий устрій демократичних країн, котрий передбачає партнерську взаємодію громадянського суспільства і держави, дає змогу забезпечити відстоювання національних пріоритетів, протистояти регіональним і глобальним викликам, захищати інтереси окремих груп населення та його прошарків. Кожна країна через законодавство врегульовує засади своєї діяльності та встановлює механізми розв’язання внутрішніх конфліктів, що можуть виникати в результаті суперечливих соціальних позицій, наслідком непримиренності яких є екстремізм та тероризм. З плином часу проблема екстремізму і тероризму зберігається в рамках окремих держав та на міжнародному рівні.

Екстремізм (від лат. *extremus* – крайній) – схильність до крайніх поглядів, дій і заходів – має багато причин, які умовно можна поділити на економічні, соціальні, політичні, національні й релігійні. Студентам важливо пояснити, що умовний характер такої класифікації впливає з того, що, як правило, прояви екстремізму ґрунтуються не на одній причині, а на поєднанні двох і більше, що підсилює їх, робить ширшим коло причетних. Так, економічні кризи часто загострюють соціальне протистояння, призводять до деградації суспільних відносин, деформації політичних інститутів, породжують тоталітаризм. Водночас тоталітарним режимам притаманні політичні репресії проти опозиції, національні та релігійні утиски. Тож певні групи або прошарки соціально активного населення за умов нездатності або неможливості у правовий спосіб вирішувати проблеми у політичній площині через безвихідь, низький рівень культурних та моральних цінностей, амбітність їхніх лідерів набувають схильності до екстремізму [1]. Іншими словами, у суспільстві виникає ситуація готовності населення до застосування насильства, зокрема у досягненні політичних та ідеологічних цілей [2].

Щодо витоків тероризму, то він є крайнім проявом екстремізму й досить давно застосовується для розв'язання конфліктів через тиск і насильство над окремими особистостями та населенням. У науковій літературі наводиться визначення терористичного акту, яке розкриває його сутність: “злочинне суспільно небезпечне діяння у тероризмі щодо створення умов впливу на державу, міжнародну організацію, іноземний уряд та їх представників або на юридичних та фізичних осіб або групу осіб з метою примушення здійснити або утриматися від здійснення певної дії, вчиненої шляхом залякування за наявності наміру заподіяти загибель невинним людям” [3].

Розглядаючи тероризм в історичній ретроспективі, варто відзначити таке. Згідно з джерелами, свідоме застосування терору було зафіксовано на Близькому Сході у I ст. н. е., коли групи сикаріїв фізично знищували представників єврейської знаті, котрі співпрацювали з римською адміністрацією. На цей час припадає створення перших сект, які на чолі зі своїми проповідниками перетворювали тероризм на головний засіб боротьби із супротивниками. Водночас з історичної точки зору такі події навіть складно трактувати як акти тероризму, адже в ті часи під час боротьби за владу фізичне усування опонентів було поширеним явищем [4].

Термін “тероризм” походить від фр. *terreur* та лат. *terror* – жах, страх. На думку дослідників, терор як метод політичної протидії походить з часів Великої французької революції, коли він застосовувався радикально налаштованими революціонерами проти політичних опонентів. Термін *terreur* уперше згадується в описах кінця XVIII ст. Тоді це означало *systeme regimedelaterreur* – систему протидії режиму [5].

У XIX ст. тероризм стає поширеним способом вирішення політичних проблем як на міжнародному рівні, так і всередині держав. Оскільки в цей період Україна була колонією російської імперії, доречно до огляду фактів тероризму включити й росію. Зокрема, у російській імперії в 1881 р. після численних спроб замахів народовольців убито імператора Олександра II. У результаті терористичних актів загинули у 1894 р. президент Франції С. Карно, у 1897 р. – голова Ради міністрів Іспанії А. Кановас дель Кастільо, у 1898 р. – імператриця Єлизавета Австрійська, у 1900 р. – король Італії Умберто I, у 1901 р. – американський політичний діяч і 25-й президент США В. Мак-Кінлі. Тільки в царській росії в 1902–1907 рр. було вчинено близько 5,5 тис. терористичних актів, у результаті яких вбито представників уряду, правоохоронної системи, депутатів Державної думи [4]. У 1911 р. було вбито прем'єр-міністра росії П. Столипіна, котрий і сам сповідував насильницькі методи вирішення політичних, економічних і навіть етнічних питань.

Як суспільно-політичне явище екстремізм набув особливого розмаху та став негативним способом розв'язання складних питань і конфліктів на національному, регіональному та глобальному рівнях у першій половині та середині XX ст. Цей період історії знаменується перерозподілом сфер впливу через світові війни, посиленням національно-визвольного й антиколоніального руху, загостренням суперечностей між різними прошарками насе-

лення через економічну, соціальну та етнічну нерівність. Прибічники та учасники екстремістських течій, рухів та організацій займають безкомпромісні позиції, які виключають діалог зацікавлених сторін, взаємні поступки та переговори, натомість діють агресивно, за допомогою силових методів, вчиняють терористичні акти.

Протягом ХХ ст. поширюється міжнародний тероризм, який уже має на меті ескалацію напруженості у відносинах країн і дестабілізацію системи міжнародної безпеки. Його активізація припадає на 1960–1970-ті роки. Причинами стали глобалізація світової економіки з одночасною нерівномірністю розвитку держав, посилення впливу багатонаціональних підприємств на економіку й політичні процеси в країнах, деколонізація та розвиток національно-визвольних рухів, зокрема терористичного спрямування, релігійне протистояння і криза суспільної моралі, у т. ч. у розвинутих країнах.

У ХХІ ст. екстремізм і тероризм як його прояв посилюють негативний вплив на суспільство. Їх передумовами та живильним середовищем стають неврегульованість міжнародних, регіональних і локальних конфліктів, економічні, фінансові та екологічні кризи. На озброєнні екстремістських угруповань, крім, власне, сучасних видів зброї, перебувають пропагандистські ідеології, за допомогою яких відбуваються маніпулювання проблемами та переконаннями людей, вплив на їхню свідомість з метою залучення до тероризму і розширення його соціальної бази. Як наслідок, екстремістські угруповання легалізують їхню діяльність, здобувають електоральну прихильність, перемагають у виборах в органи влади, стають самостійними політичними силами та суб'єктами міжнародних відносин, що підриває національну безпеку та утруднює боротьбу з ними.

Одним із найжахливіших актів міжнародного тероризму є події 11 вересня 2001 р., коли у будівлі Всесвітнього торговельного центру у Нью-Йорку (США) та Пентагону влетіли три літаки, котрими керували терористичні смертники “Аль-Каїди” під керівництвом У. Бен Ладена. Ще один літак розбився у штаті Пенсильванія. Від теракту загинуло 2977 осіб, з них: 246 пасажирів і членів екіпажу літаків, 2606 осіб у Нью-Йорку, 125 – у будівлі Пентагона. Крім того, падіння веж-“близнюків” викликало землетрус амплітудою 2,2 бала. Разом із вежами завалилася 47-поверхова будівля, котра належала до комплексу Всесвітнього торговельного центру. Пожежа на місці руїн тривала 99 днів, а роботи з очищення території – 261 день [6]. Інфраструктура США зазнала збитків щонайменше на 10 млрд дол. [7].

В Україні до 2022 р. теж мали місце терористичні акти. Причини їх вчинення були пов'язані з політичними й кримінальними мотивами, що виникали через перерозподіл влади, власності та зон впливу між українськими бізнесменами. Так, 22 квітня 1998 р. було скоєно вбивство реформатора банківської системи України, “батька” національної валюти В. Гетьмана; 3 листопада 1996 р. – вбивство українського бізнесмена Є. Щербаня.

Крім випадків терору з політичних чи кримінальних мотивів в Україні траплялися терористичні акти в цивільних обставинах. Наведемо неповний

їх перелік [8]: 1994 р. (Луганщина) – захоплення заручників і вимога літака до США; 2002 – 2003 рр. (Вінниця) – вибухи у маршрутних таксі (двоє людей померли, понад 40 постраждали); 2004 р. (Київ) – вибухи на Троєщинському ринку (одна людина померла, 14 постраждали); 2006 р. (Харків) – вибухи в супермаркетах (19 поранених); 2011 р. (Макіївка) – вибухи і вимагання грошей (без загиблих і постраждалих); 2012 р. (Дніпропетровськ) – вибухи в центрі міста (27 постраждалих); 2017 р. (Харків) – захоплення відділення “Укрпошти” напередодні Нового року (10 заручників, ніхто з них не постраждав); 2018 р. (окупована Керч) – вибух і розстріл у коледжі (21 людина померла, понад 50 постраждали); 2019, 2020 рр. (Київ) – “замінування” Мосту метро.

Однак до збройного конфлікту на сході України, який розпочався у 2014 р., випадки тероризму були поодинокими та не спричиняли численних людських жертв і великих матеріальних втрат. Як свідчать аналітики, для України найбільша терористична загроза виникає не під впливом тенденцій розвитку міжнародного тероризму, а через агресивну політику росії, спрямовану на дестабілізацію і дезінтеграцію нашої держави, утворення та підтримку диверсійно-терористичної діяльності квазідержавних утворень “ДНР” і “ЛНР”, організацій сепаратистського спрямування всередині країни тощо [9]. Україна (з початком російської агресії) перемістилася з 51-го [10] на 12-те місце у 2015 р. [11] серед 163 країн, які внесено до Глобального індексу тероризму. У 2020 р. ситуація трохи покращилася, і Україна посіла 36-те місце [12], але, як показали подальші події, ця позиція була нестійкою.

Рівень терористичних злочинів до початку антитерористичної операції (АТО) на сході України (надалі Операція об’єднаних сил) був невеликим (2012 р. – 0; 2013 р. – 7) [2]. Однак з 2014 р. він істотно збільшився. Із 2014 р. по березень 2021 р. Служба безпеки України (СБУ) скерувала до суду 1960 кримінальних проваджень відносно 2151 особи щодо державної зради та тероризму. Упродовж 2020 р. суди ухвалили 192 обвинувальних вироків людям, яких СБУ затримала за посягання на територіальну цілісність і недоторканність країни, а також за терористичну діяльність [13]. Таким чином, поодинокі прояви тероризму в довоєнний період переросли в масове суспільно небезпечне соціальне явище.

На думку міжнародних експертів, Україна залишалася країною в регіоні з найбільшим впливом тероризму та максимальним зростанням тероризму з 2002 по 2019 р. У 2014 р. в Україні було вчинено 407 нападів та зафіксовано 651 смерть від тероризму. До 2019 р. рівень тероризму знизився до 22 атак та лише чотирьох смертей. З цих нападів п’ять були приписані різним так званим ополченням, а решта мали невідомих винних [12]. Наведені показники здаються заниженими порівняно з реальними втратами. Цей факт пояснюється тим, що на сході України відбувалися бойові дії, які не ототожнюються за міжнародними підходами для розрахування глобального індексу тероризму з фактами тероризму. Операція Об’єднаних сил [14], яка розпочалась 30 квітня 2018 р., відрізнялася від АТО тим, що це була військова операція зі стабілізації ситуації на Донбасі та його соціального відродження. За

словами генерал-лейтенанта С. Наєва, командування Об'єднаних сил виходило з того, що наразі окупованою була частина території України, де-факто, російськими окупаційними військами, а не лише так звані ДНР та ЛНР, які на офіційному рівні в Україні визнано терористичними організаціями [15].

Повномасштабна російська агресія проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 р., посилила нестабільність на глобальному рівні й спричинила новий сплеск тероризму. Події 2022–2024 рр. показали, що ця війна має суттєві відмінності від воєн, які їй передували. Найхарактернішою її ознакою є безпрецедентний рівень тероризму росії проти цивільного населення. Ракетні обстріли відбуваються далеко за лінією фронту, знищуючи житлові будинки, цивільні об'єкти – школи, університети, бібліотеки, лікарні, театри, стадіони тощо, критичну інфраструктуру – електростанції, мережі електропередачі, дамби, водосховища. Якщо на початку війни терор відбувався на території, окупованій ворогом (Буча, Ірпінь, Мощун та ін.), то надалі терор проти цивільного населення поширився по всій Україні.

Делегат від України під час обговорення Резолюції Генеральної Асамблеї ООН щодо восьмого перегляду Глобальної контртерористичної стратегії ООН, що відбулося в червні 2023 р., звернув увагу на “суто терористичні методи ведення війни” рф – у т. ч. обстріли цивільної інфраструктури, екоцид і ядерний шантаж. Він заявив, що енергоблоки Запорізької АЕС “фактично заміновані росією”. “Це становить реальну загрозу ядерної катастрофи не лише для України, а й далеко за її межами”, – підкреслив він [16].

Мета таких дій росії, як й інших терористичних актів, – залякування із застосуванням насильства. Як зазначають експерти, рф прагне посіяти страх і гнів у місцевих жителів і українців по всій країні, переконати Україну припинити бойові дії, а її громадян – виїхати з батьківщини, стати біженцями, тягарем і, можливо, політичною проблемою для сусідніх країн. Обстрілюючи мирні міста, росія прагне перешкодити відновленню України, послабити державу, переконати співвітчизників, котрі перебувають за кордоном, не повертатися додому [17]. Викладене ілюструє терористичний характер агресії росії.

Із самого початку війни більшість розвинутих країн запровадили проти росії безпрецедентні економічні й політичні санкції, що порушило питання про визнання рф державою – спонсором тероризму та притягнення російських посадовців до юридичної відповідальності.

У контексті викладання фінансового моніторингу важливо донести студентам інформацію про те, що Європейським парламентом ухвалено резолюцію від 23.11.2022 № 2022/2896(RSP), відповідно до якої рф визнано державою – спонсором тероризму й державою, що послуговується засобами тероризму [18]. Аналогічне рішення ухвалили парламенти Литви, Латвії, Естонії, Польщі, Чехії, Нідерландів, а також Парламентська асамблея НАТО.

Зазначені дії на рівні парламентів створюють підвалини для розроблення відповідного національного законодавства, яке б регламентувало юридичні механізми притягнення рф до відповідальності. Резолюція Євро-

парламенту № 2022/2896(RSP) закликає включити росію до Списку високо-ризикових третіх держав зі стратегічними недоліками, тобто до переліку країн, що мають надвисокі ризики відмивання коштів і фінансування тероризму, як-от Афганістан і Ємен. Наявність рф у такому списку вимагатиме суттєвого посилення контролю за рухом активів, що мають російське походження, наприклад, під час проведення фінансових операцій та інших правочинів, відкриття банківських рахунків тощо. Резолюція також закликає припинити автоматичний обмін податковою інформацією між країнами ЄС, з одного боку, і росією й білоруссю, з другого, а також призупинити дію укладених між ними угод щодо уникнення подвійного оподаткування, наслідком чого буде збільшення податкового тягаря для російських компаній, котрі ще працюють в Європі. Наведені заходи разом з обмеженнями, пов'язаними із системою SWIFT, сприятимуть згортанню співпраці російського бізнесу з європейським.

“Держава – спонсор міжнародного тероризму” як юридичний термін і поняття розкривається в законодавстві Сполучених Штатів і Канади, позначаючи будь-яку країну, уряд котрої був визначений Державним департаментом США згідно з будь-яким із законів, згаданих у параграфі 1735 U.S. Code, як такий, що неодноразово підтримував акти міжнародного тероризму [19]. Внесення до переліку держав – спонсорів тероризму спричиняє жорсткі економічні й політичні санкції з боку США, зокрема: заборону на постачання зброї (експорт і продаж), контроль за експортом товарів подвійного призначення, заборону на економічну допомогу, накладення різних фінансових та інших обмежень.

У законодавстві України запроваджено термін “державо-терорист”. Це держава, яка відкрито, з використанням власних збройних сил, інших збройних формувань, або приховано, з використанням збройних формувань, що діють від імені та (або) в інтересах такої держави, вчиняє терористичні акти, акти міжнародного тероризму [20]. У міжнародному праві такого терміна немає – отже, й чітких наслідків надання рф статусу “державо-терориста” не передбачено. Тож це поняття має радше політичне, ніж юридичне значення. Однак Україна намагається це змінити й лобіює появу міжнародної конвенції, яка б закріпила визначення “державного тероризму” і “державо-терориста” [21].

Зробивши короткий огляд соціально-політичних витоків, історичної ретроспективи та сучасної картини тероризму в Україні, необхідно перейти до питань фінансування тероризму, інформаційного й фінансового тероризму, кібертероризму та організації протидії цим явищам.

Фінансування тероризму може здійснюватися з доходів законної чи незаконної комерційної діяльності, кримінальної злочинності, державної підтримки тероризму в країнах – спонсорах тероризму, протидія якому потребує значних зусиль. Терористичні організації фінансують себе за рахунок зв'язку з організованими злочинними угрупованнями, котрі займаються вимаганням, контрабандою, розкраданням, незаконним видобутком корис-

них копалин, корупцією й екологічними злочинами, викраденням людей з метою отримання викупу.

На тлі вже відомих способів отримання неправомірної вигоди виникають і нові, з якими також потрібно налагоджувати боротьбу.

Особливим напрямом протидії тероризму є ліквідація можливості залучення активів для вчинення терористичної діяльності за допомогою збору коштів через соціальні мережі, нових платіжних систем, віртуальних коштів, ресурсів інтернету, благодійних зборів із невизначеними цілями, у т. ч. шляхом краудфандингу (збору коштів від громадськості), експлуатації природних ресурсів, тощо.

Краудфандинг є способом, що дає змогу компаніям, організаціям або приватним особам здійснювати збір грошей через інтернет за рахунок пожертвувань або інвестицій, котрі надходять від багатьох людей, зокрема з приховуванням цілей їх використання. Краудфандингові сайти дозволяють легко відкривати сторінки для збору коштів. Особи й організації, котрі збирають кошти для підтримки тероризму, заявляють про відкриття збору на благодійну, релігійну чи гуманітарну діяльність, створюючи неприбуткові організації.

Способи фінансування тероризму продовжують поширюватися і вдосконалюватися разом із розвитком банківських та фінансових технологій всупереч заходам протидії. Електронні й онлайн-системи, нові способи платежів є серйозною проблемою через розширення загальних масштабів використання таких систем. Віртуальні валюти роблять знеособленими вкладання коштів у інвестиції, їх рух у платіжних системах, котрі мають захищені програмні протоколи та комп'ютерну архітектуру. Системи онлайн-платежів надають клієнтам доступ за допомогою інтернету до передплачених рахунків, які можуть бути використані для переказу електронних грошей або цінностей, що зберігаються на цих рахунках, іншим особам за допомогою незалежних провайдерів.

Глобальна інформаційна система створила новий віртуальний світ, котрий існує як у реальності, так і у вигаданому спотвореному світі, активно використовується суб'єктами терористичної діяльності для досягнення своєї мети. Тому актуальними є механізми, визначені в Конвенції про кіберзлочинність від 23.11.2001, ратифікованій Законом України від 07.09.2005 № 2824-IV [22], Законі України "Про національну безпеку України" від 21.06.2018 № 2469-VIII [23] та Стратегії інформаційної безпеки (далі – Стратегія), введений у дію Указом Президента України від 28.12.2021 № 685/2021 [24].

Із зазначених документів можна розрізнити та застосувати поняття, відмінні одне від одного, пов'язані, але різні за природою і дією, а саме такі явища, як інформаційний та кібернетичний тероризм.

Інформаційний тероризм спрямований на пропаганду терористичної діяльності, екстремістські, релігійні, спотворені суспільні правовідносини чи ідеології за допомогою засобів масової інформації, радіомовлення, телебачення, соціальних інтернет-мереж, спеціалізованих мережевих комп'ютерних

систем, месенджерів, вебсайтів, прихованих каналів зв'язку з метою маніпуляції суспільною свідомістю, здійснення дезінформації, послаблення чи знищення спротиву в нав'язуванні ворожих наративів, наклепу, створення негативного психоемоційного впливу, керування свідомістю громадян, розпалення ворожнечі у суспільстві, знищення етнокультурної ідентичності тощо. Відповідно до Стратегії, сутність інформаційного тероризму полягає в завданні шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, у т. ч. скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності інформацій з обмеженим доступом.

Реагування на інформаційний тероризм охоплює заходи протидії інформаційній загрозі, яка уособлює потенційно або реально негативні явища, тенденції та чинники інформаційного впливу на людину, суспільство і державу. Метою такого впливу є унеможливлення чи ускладнення реалізації національних інтересів та збереження національних цінностей. Інформаційний тероризм може прямо чи опосередковано завдати шкоди національній безпеці й обороні через глобальні дезінформаційні кампанії, які інспіруються авторитарними урядами та активістами радикальних рухів для маніпулювання свідомістю окремих людей та груп населення.

Застосування інформаційного тероризму добре простежується в діях рф. Тривалий час її спеціальні служби проводять спеціальні інформаційні операції, більшість із яких спрямовані на підрив національної безпеки України, її національних інтересів, ліквідацію української державності та знищення української ідентичності, провокування проявів екстремізму, панічних настроїв у суспільстві, загострення і дестабілізацію суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації. За допомогою інформаційного тероризму росія використовує нові активні заходи, зокрема міжнародного характеру, посилення діяльності за зняття санкцій, запроваджених у зв'язку з порушенням суверенітету і територіальної цілісності України.

Відокремлений за наслідками кібертероризм – це вмотивовані технологічні атаки на комп'ютери, мережі та інформацію, що вчиняються через інші комп'ютери, з метою заволодіння інформацією, взяттям під власний вплив, руйнуванням національних, регіональних, спеціальних комп'ютерних систем, котрі здійснюють автоматичне керування, чи забезпечує функціонування підприємств, організацій, державних органів.

Дієві механізми в реалізації заходів протидії кібертероризму визначено у Стратегії національної безпеки України, затвердженій Указом Президента України від 14.09.2020 № 392/2020 [25], та Стратегії кібербезпеки України, затвердженій Указом Президента України від 26.08.2021 № 447/2021 [26]. Відповідно до положень стратегій рф залишається одним з основних джерел загроз національній та міжнародній кібербезпеці, активно реалізує концепцію інформаційного протиборства, базовану на поєднанні деструктивних дій у кіберпросторі й інформаційно-психологічних операцій, механізми якої активно застосовуються у гібридній війні проти України. Деструктивна

активність створює реальну загрозу вчинення актів кібертероризму та кібердиверсій. Також зростає технічний рівень реалізації кіберзагроз, постійно вдосконалюються та розробляються нові інструменти і механізми кібератак. Посилюється тенденція використання кібератак як інструменту спеціальних інформаційних операцій, маніпулювання суспільною думкою, впливу на виборчі процеси. Як зазначено у Стратегії кібербезпеки України, глобального масштабу набуває використання кіберпростору терористичними організаціями. Пріоритетними цілями кібертероризму залишаються об'єкти атомної енергетики, забезпечення життєдіяльності, сфери електронних комунікацій, фінансової і банківської сфери, авіа- та залізничного транспорту, сховищ стратегічних видів сировини, хімічні й біологічні об'єкти тощо.

З метою покращання координації діяльності суб'єктів сектору безпеки і оборони, які забезпечують кібербезпеку, в Україні створено робочий орган Ради національної безпеки і оборони України – Національний координаційний центр кібербезпеки¹, який також повинен протистояти проявам мілітаризації кіберпростору та розвитку кіберзброї, що дає можливість приховано проводити кібератаки з метою підтримки бойових дій, розвідувальної та підривної діяльності у кіберпросторі.

Водночас Стратегія кібербезпеки визначає загрози, у т. ч. гібридну агресію РФ проти України у кіберпросторі. Держава-агресор невпинно нарощує арсенал кіберзброї наступального призначення, застосування якої може викликати невідправдані, незворотні руйнівні наслідки. Кібератаки Росії спрямовані, насамперед, на інформаційно-комунікаційні системи державних органів та об'єкти критичної інформаційної інфраструктури з метою виведення їх з ладу (кібердиверсія), отримання прихованого доступу і контролю, провадження розвідувальної та розвідувально-підривної діяльності. Кібератаки також активно використовуються як елемент спеціальних інформаційних операцій з метою маніпулятивного впливу на населення, втручання у виборчі процеси й дискредитації української державності.

Україна у сфері кібербезпеки поглиблює євроінтеграційні процеси шляхом уніфікації підходів, методів і засобів забезпечення кібербезпеки з установленими практиками ЄС і НАТО, вжиття інших узгоджених із ключовими іноземними партнерами заходів, спрямованих на посилення кіберстійкості, розвиток спроможності національної системи кібербезпеки та захист інтересів держави у кіберпросторі.

Спільно з партнерами Україна приділяє особливу увагу протидії міжнародному тероризму, виявленню, попередженню і припиненню злочинів проти миру і безпеки людства, іншим протиправним діям, що порушують міжнародний правопорядок та інтереси демократичної світової спільноти,

¹ Національний координаційний центр кібербезпеки є робочим органом Ради національної безпеки і оборони України, утвореним відповідно до рішення Ради національної безпеки і оборони України “Про Стратегію кібербезпеки України” від 27.01.2016, уведеного в дію Указом Президента України від 15.03.2016 № 96.

розвиває на договірних засадах із партнерськими спецслужбами держав – членів ЄС і НАТО взаємовигідний обмін інформацією та досвідом щодо забезпечення національної безпеки у кіберпросторі, використовує найкращі світові практики, активно здійснює інші спільні заходи, що сприятимуть зміцненню наукової, матеріально-технічної бази та кадрового потенціалу у сфері кібербезпеки.

До фінансування тероризму є ще одна дотична злочинна сфера – фінансовий тероризм як дії особливого порядку, що загрожують фінансовій безпеці держави як елементу національної безпеки. Він має різносторонній, складний і прихований характер, що викликає крайню небезпеку для національних економічних інтересів. Фінансовий тероризм спрямований на відхід економіки до тіні, розрив легальних економічних зв'язків, створення несприятливого економічного, у т. ч. підприємницького, середовища, запровадження через політичний лобізм складних, невмотивованих правових норм, що негативно змінюють цілі й завдання господарської діяльності, призводять до розшарування суспільства, нівелюють або зупиняють економічний розвиток держави. Фінансовий тероризм руйнує податкову та бюджетну систему держави, є джерелом економічних і політичних потрясінь та невизначеності.

Одним із ключових напрямів боротьби з тероризмом є перекриття каналів його фінансування при проведенні міжнародних фінансових операцій. Саме з цієї причини суб'єкт первинного фінансового моніторингу завжди має звертати увагу на країни, де розташовані контрагенти по кожній операції, і, користуючись джерелами, рекомендованими такими суб'єктами, визначати, чи мають такі країни ризик фінансування тероризму. Зокрема Національним банком України рекомендовано для формування переліку країн з підвищеним ризиком фінансування тероризму використовувати звіт про глобальний індекс тероризму (ГІТ) Інституту економіки та миру (Institute for Economics & Peace) [27]. Цей звіт містить ключові глобальні тенденції і моделі тероризму за останнє десятиліття. Розрахунок ГІТ ураховує не лише смерті, а й інциденти, заручників і поранення у результаті тероризму, зважених за п'ятирічний період. Базою даних для обчислення ГІТ є інформація TerrorismTracker та інших джерел. TerrorismTracker надає записи про терористичні атаки з 1 січня 2007 р. Набір даних охоплює майже 66 тис. терористичних інцидентів за період з 2007 по 2022 р. [28].

Показник ГІТ характеризує рівень уразливості держав до терористичних загроз та визначається на підставі всебічного дослідження, що аналізує вплив тероризму в 163 країнах, де проживає 99,7 % населення світу. ГІТ трактує тероризм як “загрозу або фактичне використання незаконної сили та насильства недержавним суб'єктом для досягнення політичної, економічної, релігійної чи соціальної мети через страх, примус чи залякування”. Це визначення визнає, що тероризм не тільки є фізичним актом нападу, а й справляє психологічний вплив на суспільство протягом багатьох років. ГІТ враховує теракти за попередні п'ять років [12].

Для того щоб бути включеним як інцидент до ГІТ, акт повинен бути “навмисним актом насильства або загрозою насильства з боку недержавного суб’єкта”. Отже, інцидент має відповідати трьом критеріям, аби визнаватися терористичним актом: бути навмисним – результат свідомого розрахунку з боку злочинця; спричинити певний рівень насильства або загрози насильства, включно з майновою шкодою, а також насильством над людьми; винуватцями інцидентів повинні бути субнаціональні суб’єкти. Ця база даних не включає актів державного тероризму.

На додаток до цього базового визначення для включення до бази даних ГІТ з 1997 р. необхідно, щоб акт насильства відповідав двом з наступних трьох критеріїв: акт насильства спрямований на досягнення політичних, економічних, релігійних чи соціальних цілей; насильницький акт містить докази наміру примусити, залякати або передати якимось іншим повідомленням більшій аудиторії, ніж безпосередні жертви; насильницький акт перебуває поза законами міжнародного гуманітарного права.

Коли інформації для проведення чіткого розмежування щодо того, чи це терористичний інцидент у межах визначення, недостатньо, база даних кодує ці інциденти як “сумнівний власне тероризм”. Для того щоб підраховувати лише однозначні випадки тероризму, це дослідження не включає сумнівні випадки.

Висвітливши розглянуті загальні аспекти такого явища, як тероризм, у курсі “Фінансовий моніторинг”, необхідно, на думку авторів, перейти до вивчення міжнародного і національного законодавства з питань протидії тероризму та його фінансуванню, у т. ч. у сфері санкцій проти рф.

Висновки. Розвиток професійної діяльності бухгалтерів і аудиторів зумовлює появу нових напрямів їх підготовки. Сьогодні розширюються функції цих фахівців як спеціально визначених суб’єктів первинного фінансового моніторингу відповідно до міжнародного та національного законодавства. Відкриття нових освітньо-професійних програм, спрямованих на врахування в освітньому процесі інновацій, спонукає до проведення наукових досліджень щодо шляхів інтеграції в освітньому процесі знань обліково-економічного, фінансового, податкового, юридичного, соціального та навіть історичного характеру.

Для опанування студентами дисципліни “Фінансовий моніторинг” важливо опрацювати змістовні підходи до розкриття генезису злочинної діяльності, у результаті якої виникають так звані брудні доходи. Зокрема, розуміння походження, процесів утворення, розвитку, сучасних метаморфоз тероризму в міжнародному плані, його проявів в Україні, тенденцій поширення є основою формування глибоких знань щодо заходів протидії цьому ганебному явищу, яке існує протягом століть та досягає апогею під час війн.

Список використаних джерел

1. Гуцал А. Ф. Екстремізм. *Енциклопедія сучасної України* / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=18837.

2. Мокляк В. В. Детермінуючий комплекс терористичної діяльності в Україні. *Право і суспільство*. 2020. № 4. С. 243–246. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.4.35>.
3. Антипенко В. Ф. Международное антитеррористическое право в условиях глобального кризиса. *Альманах международного права*. Одесса : Фенікс, 2009. С. 19–28. URL: <http://inlawalmanac.mgu.od.ua/v1/03.pdf>.
4. Ятченко І. В. Протидія тероризму: аналіз історико-економічних аспектів. *Протидія проявам тероризму, сепаратизму, екстремізму та нелегальній міграції в сучасних умовах: стан, проблеми та перспективи*. Дніпро, 2016. С. 61–63. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/20161103.pdf>.
5. Колосков В. В. Законодавство України з питань боротьби з тероризмом та екстремізмом. *Протидія проявам тероризму, сепаратизму, екстремізму та нелегальній міграції в сучасних умовах: стан, проблеми та перспективи*. Дніпро, 2016. С. 75–79. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/20161103.pdf>.
6. Яцкевич М. 5 фактів про теракт 11 вересня у США. *Суспільне. Новини*. 2020. 11 верес. URL: <http://surl.li/zvwzvp>.
7. 21 найбільший теракт ХХІ століття: як цей світ остаточно збожеволів. *Chas News*. 2023. 10 верес. URL: <http://surl.li/zrvsqp>.
8. Кириленко О., Лукашова С. Заручники страху. Найгучніші терористичні акти в історії України. *Українська правда*. 2020. 24 лип. URL: <http://surl.li/stnxdx>.
9. Актуальні питання протидії тероризму у світі та в Україні : аналіт. доп. / за заг. ред. О. О. Резнікової. Київ : НІСД, 2017. 60 с.
10. The Global Terrorism Index 2014 / Institute for Economics & Peace. 2015. URL: <http://surl.li/dqiwhz>.
11. Global Terrorism Index 2015 / Institute for Economics & Peace. 2016. URL: <http://surl.li/zbrdle>.
12. The Global Terrorism Index 2020 / Institute for Economics & Peace. 2021. URL: <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2020/11/GTI-2020-web-2.pdf>.
13. За сім років до судів скерували 1960 справ за держзраду і тероризм – СБУ. *Укрінформ*. 2021. 27 берез. URL: <http://surl.li/yxvvhv>.
14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 квітня 2018 року “Про широкомасштабну антитерористичну операцію в Донецькій та Луганській областях” : Указ Президента України від 30.04.2018 № 116/2018. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1162018-24086>.
15. “Операція Об’єднаних сил — це військова операція та соціальне відродження Донбасу”, — генерал-лейтенант Сергій Наєв / Міністерство оборони України. 2018. 2 трав. URL: <http://surl.li/lvyrol>.
16. General Assembly Adopts Resolution Urging Unity to Tackle New, Emerging Threats, as Speakers Assess Progress in Advancing Global Counter-Terrorism Strategy / United Nations. 2023. June 22. URL: <https://press.un.org/en/2023/ga12511.doc.htm>.
17. Війна Росії проти України перетворилася на суцільний тероризм, — Енн Епплбом. Хід війни. Фрагменти. *Texty.org.ua*. 2022. 14 лип. URL: <http://surl.li/svgkpx>.
18. Recognising the Russian Federation as a state sponsor of terrorism European Parliament resolution of 23 November 2022 on recognising the Russian Federation as a state sponsor of terrorism (2022/2896(RSP). (P9_TA(2022)0405). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0405_EN.pdf.
19. U.S. Code § 1735 - Restriction on issuance of visas to nonimmigrants from countries that are state sponsors of international terrorism. URL: <http://www.law.cornell.edu/uscode/text/8/1735>.
20. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>.
21. Куренкова О. Росія – держава-терорист. Чому Україна просить світ надати РФ такий статус і що він змінить. *Суспільне. Новини*. 2022. 17 жовт. URL: <http://surl.li/oybila>.

22. Конвенція про кіберзлочинність від 23.11.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text.
23. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
24. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року “Про Стратегію інформаційної безпеки” : Указ Президента України від 28.12.2021 № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>.
25. Стратегія національної безпеки України : затв. Указом Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-20#Text>.
26. Стратегія кібербезпеки України : затв. Указом Президента України від 26.08.2021 № 447/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text>.
27. Institute for Economics & Peace. URL: <https://www.economicsandpeace.org/>.
28. Опубліковано десятий Звіт про глобальний індекс тероризму Інституту економіки та миру (2023). *FinAP*. 2023. 19 квіт. URL: <https://finap.com.ua/gti-globalnyj-indeks-teroryzmu-2023/>.

References

1. Hutsal, A. F. (2009). Extremism. In Dziuba, I. M., Zhukovskiy, A. I., Zhelezniak, M. H. et al. (Eds.). *Encyclopedia of modern Ukraine*. Kyiv: Institute of Encyclopedic Research of the National Academy of Sciences of Ukraine. Retrieved from http://esu.com.ua/search_articles.php?id=18837 [in Ukrainian].
2. Mokliak, V. V. (2020). Determining complex of terrorist activity in Ukraine. *Law and Society*, 4, 243–246. DOI: 10.32842/2078-3736/2020.4.35 [in Ukrainian].
3. Antypenko, V. F. (2009). International anti-terrorism law in a global crisis. In *Almanac of international law*, pp. 19–28. Odessa: Phoenix. Retrieved from <http://inlawalmanac.mgu.od.ua/v1/03.pdf> [in Russian].
4. Yatchenko, I. V. (2016). Countering terrorism: analysis of historical and economic aspects. In *Combating manifestations of terrorism, separatism, extremism and illegal migration in modern conditions: state, problems and prospects*, pp. 61–63. Dnipro. Retrieved from <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/20161103.pdf> [in Ukrainian].
5. Koloskov, V. V. (2016). Legislation of Ukraine on combating terrorism and extremism. In *Combating manifestations of terrorism, separatism, extremism and illegal migration in modern conditions: state, problems and prospects*, pp. 75–79. Dnipro. Retrieved from <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/20161103.pdf> [in Ukrainian].
6. Yatskevych, M. (2020, September 11). 5 facts about the September 11 terrorist attack in the USA. *Suspilne. Novyny*. Retrieved from <http://surl.li/zvwzvp> [in Ukrainian].
7. Chas News. (2023, September 10). *21 biggest terrorist attacks of the 21st century: how this world finally went mad*. Retrieved from <http://surl.li/zrvsqq> [in Ukrainian].
8. Kyrylenko, O., & Lukashova, S. (2020, July 24). Hostages of fear. The loudest acts of terrorism in the history of Ukraine. *Ukrainian truth*. Retrieved from <http://surl.li/stnxdr> [in Ukrainian].
9. Reznikova, O. O. (Ed.). (2017). *Actual issues of combating terrorism in the world and in Ukraine* (Analytical report). Kyiv: NISS [in Ukrainian].
10. Institute for Economics & Peace. (2015). *The Global Terrorism Index 2014*. Retrieved from <http://surl.li/dqiwhz>.
11. Institute for Economics & Peace. (2016). *The Global Terrorism Index 2015*. Retrieved from <http://surl.li/zbrdle>.
12. Institute for Economics & Peace. (2021). *The Global Terrorism Index 2020*. Retrieved from <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2020/11/GTI-2020-web-2.pdf>.

13. Ukrinform. (2021, March 27). *In seven years, 1,960 cases of treason and terrorism were referred to the courts by the SBU*. Retrieved from <http://surl.li/yxvvhv> [in Ukrainian].
14. President of Ukraine. (2018). *On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated April 30, 2018 "On a large-scale anti-terrorist operation in the Donetsk and Luhansk regions"* (Decree No. 116/2018, April 30). Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/1162018-24086> [in Ukrainian].
15. Ministry of Defense of Ukraine. (2018, May 2). *"The operation of the United Forces is a military operation and a social revival of Donbas," - Lieutenant General Serhiy Naev*. Retrieved from <http://surl.li/lvyrol> [in Ukrainian].
16. United Nations. (2023, June 22). *General Assembly Adopts Resolution Urging Unity to Tackle New, Emerging Threats, as Speakers Assess Progress in Advancing Global Counter-Terrorism Strategy*. Retrieved from <https://press.un.org/en/2023/ga12511.doc.htm>.
17. Texty.org.ua. (2022, July 14). *Russia's war against Ukraine has turned into outright terrorism, Anne Applebom. The course of the war. Fragments*. Retrieved from <http://surl.li/svgkpx> [in Ukrainian].
18. Recognising the Russian Federation as a state sponsor of terrorism European Parliament resolution of 23 November 2022 on recognising the Russian Federation as a state sponsor of terrorism (2022/2896(RSP). (P9_TA(2022)0405). Retrieved from https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0405_EN.pdf.
19. U.S. Code § 1735 - Restriction on issuance of visas to nonimmigrants from countries that are state sponsors of international terrorism. Retrieved from <http://www.law.cornell.edu/uscode/text/8/1735>.
20. Verkhovna Rada of Ukraine. (2003). *About the fight against terrorism* (Act No. 638-IV, March 20). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> [in Ukrainian].
21. Kurenkova, O. (2022, October 17). *Russia is a terrorist state. Why is Ukraine asking the world to give the Russian Federation such a status and what will it change. Suspilne. Novyny*. Retrieved from <http://surl.li/oybila> [in Ukrainian].
22. Convention on Cybercrime (2001, November 23). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text [in Ukrainian].
23. Verkhovna Rada of Ukraine. (2018). *About the national security of Ukraine* (Act No. 2469-VIII, June 21). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].
24. President of Ukraine. (2021). *On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated October 15, 2021 "On Information Security Strategy"* (Decree No. 685/2020, December 28). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> [in Ukrainian].
25. President of Ukraine. (2020). *National Security Strategy of Ukraine* (Decree No. 392/2020, September 14). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-20#Text> [in Ukrainian].
26. President of Ukraine. (2021). *Cyber Security Strategy of Ukraine* (Decree No. 447/2021, August 26). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text> [in Ukrainian].
27. Institute for Economics & Peace. (n. d.). Retrieved from <https://www.economic-sandpeace.org/>.
28. FinAP. (2023, April 19). *The Institute for Economics and Peace's tenth Global Terrorism Index Report (2023) has been published*. Retrieved from <https://finap.com.ua/gti-globalnyj-indeks-teroryzmu-2023/> [in Ukrainian].